

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КАКО СТУДЕНТИ ЧИТАЈУ ВУКОВ *РЈЕЧНИК*

1. Значај Вуковог *РЈЕЧНИКА*. Академик Павле Ивић (1966) оцењује: „Нема сумње, од свих појединачних Вукових списа прво издање *Рјечника* је најзначајније. Чак се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља.”

Академик Миро Вуксановић (2012) Вуков *Рјечник* назива „књигом пред књигама”. Каже да је то матична књига савременог српског језика, темељник новијој српској књижевности. Чита се као нарочит етнографски лексикон. Огледало је народног духа, његове трагичности и хумора, неспретне довитљивости и спретне простоте. Миро Вуксановић каже још и ово: „Српски рјечник је књига која у српском језику покушава да оствари немогуће. Једино правилно њено тумачење било би оно које тумачи реч по реч. Тако би књига о Рјечнику била неколико пута већа од *Рјечника*. И опет не бисмо имали на окупу сва његова књижевна додирнућа.”

2. ПОГРЕШНИ СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНАТА О *РЈЕЧНИКУ*. На четвртој години студија, студенти Групе за српски језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду слушају изборни курс посвећен историји српске лексикографије. Један од речника који се обрађује на том курсу јесте Вуков *Рјечник*.

Сваке године се испостави да до четврте године студија, већина студената никада није имала у рукама ову књигу, иако студирају српски језик. Сви су, међутим, чули за *Рјечник* и знају да он представља најважније Вуково дело. Ова чињеница показатељ је да се у настави српског језика у нашим школама Вуку и његовом делу приступа неинвентивно, са пуно стереотипа, уз бројне суперлативе, према којима ученици, а затим и студенти, често осећају отпор и не разумеју их, већ их уче напамет. Сви

знају реченицу да је Вук велики револуционар, реформатор књижевног језика и правописа. Ученици, па чак и неки студенти, мисле да се његова револуционарност огледа у томе што нико пре њега није уводио народни језик у књижевност и да је он, без било каквог ослањања на претходнике, потпуно сам, реформисао азбуку. Према том увреженом стереотипу, све потиче од Вука, па и српска лексикографија. Снага стереотипа је толико јака да чак и после одслушаног курса из историје српске лексикографије (на којем се дужна пажња посвећује предвуковској лексикографији), има студената који на испитно питање о најстаријем српском речнику, без размишљања, одговарају да је то, наравно, Вуков *Рјечник*.

Због тога што је садржај *Рјечника* многим студентима непознат, на предавању га заједно прегледамо и то спада у обавезни део часа. Изненађује да има студената који због наслова речника (*Српски рјечник*) и због тога што се пун назив ређе наводи у уџбеницима (*Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*) не знају да је у питању тројезични речник, већ тек на четвртој години студија дознају да овај речник не спада у једнојезичке.

3. Шта привлачи студенте у предречничком делу текста. У току прелиставања првих 70 уводних страница речника, пре самог речничког текста, студенти са много интересовања и коментара одреагују на два податка.

3.1. *Прва реченица Предговора*. На првом месту то је уводна реченица у Предговору, који је Вук написао: „Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика!” Ова Вукова реченица експресивније и убедљивије од свих лекција у уџбеницима говори о значају *Рјечника*.

3.2. *Пренумеранти*. Други податак који заокупља пажњу студената јесте списак пренумераната. Кроз тај списак провејава слика Вукове Србије. Вук је поделио пренумеранте на (I)свештенике и (II) остале људе. Ова дистинкција коју студенти дочекају салвом смеха необична је за данашње прилике и говори о томе колико су свештеници били поштовани у Вуково време, а самим тим и колико су били опасни као Вукови непријатељи. Свештеници су, затим, подељени на а) митрополите, б) владике, в) архимадрите, г) проте, д) игумане, њ) попове, е) калуђере, ж) ђаконе. Остали људи су подељени према азбучном реду места пребивања: Арад, Беч, Бечеј, Бијоград, Бреслава, Будим, Букреш итд. Бијограђани су овако подељени: а) Јего Високородије верховни кнез и првитељ народа всеја Србији, Господар Милош Обреновић, б) кнезови и остали господари, в) писари, г) трговци. И ова расподела сликовито представља друштвену хијерархију из Вуковог времена. Из списка пренумераната сазнајемо и за многа друга занимања и титуле: сенатор (из Арада), доктор медицине и првога реда лекар у свеопштој болници (Беч), спаија, Росијско-императорски статски совјетник (Беч), ритмајстор, надзиратељ школски, оборкнез,

општенародни писар, бургермајстор (Земун), живописац, обор-лаћман, гвоздене круне кавалер (Рисан), великокупац, морски капетан (Ерцег Нови), калфа трговачки, велики нотар, провизор апотекарски, господина митрополита вјерни тјелохранитељ, дворјанин, сердар, ћурчија, музикаус. Кроз ове називе види се преплитање живота српског народа у различитим царевинама, у различитим друштвеним и државним организацијама, различитим устројствима занимања и системима вредности.

Испред имена свештеника који заузимају вишу хијерархијску позицију стоје титуле – *високопреосвештени господин, пречасни господин, преподобни господин, честњејши господин*. Остали људи или немају титулу *господин* или је имају, а они који су на високој друштвеној позицији називају се *племенитом господом*. Чини се да Вук о томе води рачуна и да постоје одређене пропозиције које одређују која господа спадају у коју категорију. Нека од тих правила он је и објаснио у оквиру одредница *господар* и *господин* у свом *Рјечнику*.

Међу личним именима пренумераната има и оних која су данас необична и застарела: Симеун, Герасим, Методије, Мојсеј, Никанор, Прокопије, Теодосије, Максим, Вићентије, Нестор, Спиридон, Аврам, Атанасије, Антоније, Глигорије, Гаврило, Мојсило, Манојло, Теофан, Теофило, Ћирило, Ђенадије, Ђорђије, Јанићије, Леонтије, Макарије, Никодим, Партеније, Пантелија, Софроније, Пахомије, Јеремија, Наум, Вуица, Обрад, Тасо, Васиљ, Трипко, Тимотије. Некада тако уобичајена имена на *-ије* и *-ло* данас су сасвим ишчезла.

Док се још није знало да ће *Рјечник* садржати и опцене речи, родитељи су га наручивали за своју децу, као успомену. Књиге нису биле доступне и тај поклон се сматрао драгоценим. Пренумеранти су знали да ће њихова имена бити објављена у *Рјечнику*, па су желели да се она, као и имена њихове деце, нађу одштампана на страницама књиге, као сведочанство о себи и као успомена будућим генерацијама. Тако, читамо следеће записе: Госпођа Ана Теодоровић, удовица, рођ. Паликућа, за Петра, Димитрија, Анастасију, Јекатарину, ћецу своју; Вилип Цвјетковић, великокупац, за Константина и Павла, синове своје; Петар Теодоровић, великокупац, и жена му, Госпођа Анастасија, за Ђорђија, Константина, Станислава, Александра, Вилипа, Василију, Јелисавету, ћецу своју (7), за сиротну младеж општ. Трјестанске (6). Можемо само да замислимо како је одреаговала ова конзервативна господа на опцене речи у књизи која је требало да васпитава њихову децу и да им остане трајна успомена на родитеље.¹

¹ Подаци о пренумерантима на Вуков *Рјечник* представљају драгоцену базу података за истраживања из различитих наука. Ту грађу треба даље детаљно истраживати.

4.1. ОПШТА ПИТАЊА. *Опсцене речи у Рјечнику*. Опсцене речи обрађене у првом издању Вуковог *Рјечника* уводе нас у основни текст ове књиге, тј. у приказивање 928 стубаца и 26.000 обрађених речи у речнику из 1818. године. Наиме, бурну расправу међу студентима, по правилу, изазива питање да ли је Вук погрешно што је у речник унео вулгаризме и да ли би речници требало да их садрже или да их избегавају (као што се то чини у описној српској лексикографији). Једна група сматра да и скаредне речи чине део лексичког система српског језика и, свидело се то нама или не, заслужују да буду обрађене у речницима и другим видовима описа лексичког система. Сматрају да не треба затварати очи пред чињеницом да су то речи које се активно користе у разговорном језику и да треба похвалити Вукову иницијативу да попише и опише и овај део српске лексике. Друга група пак мисли да се вулгаризми пописивањем промовишу и изједначавају са остатком лексичког фонда и да би њихово непописивање демонстрирало борбу против овог типа лексике коју не би требало неговати у језику, већ је искоренити.

4.2. ОПШТА ПИТАЊА. *Вук и пуризам*. Још једна општија тема веома привлачи студенте, а то је чињеница да Вук није био пуриста и да је у *Рјечнику* из 1818. године обрадио 2.500 турцизама и око 200 германизама, а у *Рјечнику* из 1852. године, број турцизама је чак повећао са 2500 на 3500. Овај податак обично покрене расправу о добрим и лошим странама пуризма. На једној страни су они студенти који сматрају да се пуризмом чува језик и да ће немаран однос према страним речима и њихово олако преузимање и усвајање довести до одумирања лексичког фонда српског језика, док други сматрају да то што Вук није био пуриста, а што се и касније наставило као део српске језичке политике, говори о отворености српског језика и културе и да та ширина може српском народу служити на част, јер је пуризам показатељ скученог духа.

5. Речнички чланци. Затим се студентима скреће пажња на оне одреднице којима је Вук посвећивао више пажње и у вези с којима је на српском народном језику исписао причу која садржи обичаје, веровања, поглед на свет српског народа његовог времена. Студенти се подстичу да пореде садржаје описане у Вуковим речничким чланцима са својим савременим искуством. Управо такав приступ везује њихову пажњу и буди интересовање за садржаје из *Рјечника*. Показују највећу отвореност за одреднице које се могу умрежити са данашњим животом. Да би схватили Вуково време и до које се мере оно разликује од данашњег, најчешће им представљам одредницу *отмица*. Вук описује како се у Србији отимају девојке. Ако неки младић пожели да се ожени неком девојком, без обзира на то да ли је она на то спремна или није, удружи се са другим момцима, понесу оружје и крену у отмицу. Том приликом девојку вуку за косу и воде је у шуму где је венчају на силу. Понекад и побију неке чланове њене

породице. Текст се завршава Вуковом напоменом да је „Црни Ђорђије био забранио отимати ђевојке: издо је заповијест, да ће свакога момка, за ког отму ђевојку, погубити; попа, који вјенча отету ђевојку, обријати (распопити); кума, ђевера и старог свата шибати; а осталим отмичарима сваком по 50 батина ударити.” Пошто у групи по правилу има више студенткиња, оне се уживе у ову причу и са неверицом слушају како су живеле њихове прабаке пре само 200 година. Истовремено, смеју се Вуковој духовитости, уживају у сочности његовог језика, запажају необичну лексику, синтаксичке, морфолошке и фонетске одлике Вуковог језика и, што је најважније, уче о Вуку и зближавају се са њим и његовим делом.

6. СТУДЕНТСКИ ДОМАЋИ ЗАДАЦИ О *РЈЕЧНИКУ*. За домаћи задатак треба да изабере један речнички чланак (или више њих) и да га опише. Циљ је навести их да отворе *Рјечник*, да га прегледају, да бирајући погодан речнички чланак који ће обрадити за потребе домаћег задатка, прочитају неколико њих и да се, кроз све те активности, упознају са *Рјечником* и да једнога дана, са много више жара, без досадних фраза и напамет научених чињеница, својим ученицима пренесу своје искуство сусрета са Вуком.

Студенти најчешће описују речничке чланке који се тичу празника и крсних слава: *Бадњак*, *Богојављање*, *Божих*, *Васкрс*, *Ђурђев дан*, *Крсно име*, *Материце*, *Полажајник*. Привлаче их и митолошка бића: *Вила*, *Вјештица*, *Вукодлак*, *Мађионик*. У својим описима Вукових речничких чланака најчешће пореде церемоније обележавања празника у Вуково време и данас, у Вуковом крају и у свом родном крају.

Студентима се предочава да Вуков *Рјечник* пружа и пресек стања у различитим областима у Вуково време². Између осталих, и Милка Ивић (2006: 107–113) је скретала пажњу на ту чињеницу. Показала је како се слика Београда може склапати на основу Вукове обраде одреднице *Бијоград*, али и других одредница. Тако се Врачар приказује као околина Београда, Топчидер као „ријека у Бијоградској нахији”. Вук износи да је дрво *јаблан* први пут видео у Београду, у одговарајућим одредницама описује београдске школе, телале итд. М. Ивић наводи и мишљење музиколога Андријане Гојковић (2006: 113–116), која констатује да се „на основу података из *Рјечника* могу склопити и груписати инструменти по данашњој научној подели, на ударачке, дувачке и жичане и тиме показати да је Вук забележио све главне музичке инструменте који су се у то доба употребљавали у српским крајевима.”

6.1. *Игре у Рјечнику*. Инспирисани студенти, подстакнути овим чињеницама, обрађују за домаћи задатак групе лексема. Тако је, на пример,

² У истраживању су учествовали студенти Групе за српски језик Филолошког факултета у Београду: Никола Дакић, Валентина Илић, Јасна Димитријевић, Милица Божић, Николина Ковачевић, Тара Ђукић и Тамара Лежаић.

један студент обрадио дечје игре и друге врсте народних игара. Он запажа да Вук дели игре на оне које су намењене деци и оне за одрасле, да се могу разликовати по дужини, да се неке изводе вербално (као доскочице, шале, језичке игре), а неке телесним покретима. За неке игре су потребна одређена помагала, али она нису неопходна за све игре. Неке игре се везују за одређене обичаје, обреде, играју се само у посебним приликама. Аутор запажа да су игре извор различитих лингвистичких, етнографских, фолклористичких, социолошких и психолошких података и да заслужују детаљнију обраду. За лингвисте су посебно инспиративни називи игара као и речи, стихови или реченице које се употребљавају у току игре.

6.2. *Натприродна бића у Рјечнику*. Друга студенткиња је анализираше натприродна бића у Вуковом *Рјечнику*. Она запажа везу између митских бића и остатака паганства у српској духовности: „паганске слојеве можемо уочити још у легендама, здравицама, пословицама и празничним обредима, који чувају успомену на претхришћански период. Присутна су поред виших, и нижа митска божанства, демони и људи са демонским особинама. Виле и вештице имају велику улогу, али и вукодлаци (вампири), чуме и море. Змајеви су огњевити јунаци, а јављају се и једогоње, ноћнице, хале и други.” Она запажа да је опис вила толико уверљив и тако приказан „као да их је и сам Карацић срео”. У вези са описом вештице, Вук се позивао на народне приповетке као важан извор народних веровања и обичаја. Ауторка примећује да „речник обилује и мноштвом других одредница које упућују на митска бића, веру у натприродно, онострано, што је нарочито инспиративно, те би се о њима могло писати доста. Нека од њих су *море*, *вукодлаци*, *змајеви*, *але*, *једогоње*, *стухаћи* (здухаћи), *ноћнице*, *куге*, *репачи* и други. Поједине су описане једноставно (*ноћнице*, *репачи*), док друге имају дужи опис са утканим разним жанровским облицима (*море*, *куге*). Уз *ђавола* и *врага* наведене су илустративно само изреке и пословице у којима се помињу, док подробнијег описа као код других бића нема.”

6.3. *Куга у Рјечнику*. Једна студенткиња је такође била инспирисана остацима паганских веровања које Вук описује. Пажњу јој је привукла *куга*, коју Вук описује као жену са белом марамом која тражи од људи да је носе на леђима. Ова слика представља отелотворење ширења болести.

6.4. *Божјић у Рјечнику*. У једном раду анализира се Вуков опис Божића. Ауторка запажа како Вук представља неке обреде у вези с тим празником не задржавајући се на мотивацији за њих, али претпоставља да и они, као и сви други обреди у вези са Божићем изражавају жељу „да се одржи мир, да се повећају приноси, да имање расте.” На студенткињу је посебан утисак оставило тзв. „мирбожање”, обичај да се сви чланови породице изљубе говорећи једни другима: „Мир Божји, Ристос се роди!” Она се задржава и на сликовитости Вуковог језика. Издаваја лексеме *руковет* (у колокацији *руковет свећа*), *карлица* (= дрвена посуда), *врућица* (=

јак занос). На крају истраживања закључује се да је из описа Божића, али и из других одредница, видљива рурална слика српског друштва, изразита веза између човека и земље (која се огледа у божићним жељама да година буде родна), назире се и „дирљива топлина дома: жито на столу, бадњак, окупљање породице за празничном трпезом”, а и веза српског народа са православљем.

6.5. *Шта још привлачи пажњу студената.* Једна студенткиња је приметила да су се Срби најчешће молили: (1) за здравље; (2) за плодну годину; (3) за успех чланова породице. То је закључила читајући Вукову обраду глагола *молити се*, а ово запажање је сасвим сагласно са закључцима који следе из обраде именице *Божић*.

Наредна студенткиња, анализирајући *женидбу*, запажа колико је Вук водио рачуна о описима обичаја у различитим српским срединама и наглашава колико је за етнологију важно њихово географско одређење.

У још једном раду оцењује се да је Вук „описивао отворено, без улешавања и цензуре”, сасвим спонтано и духовито. Једна студенткиња пореди како је лексема *око* обрађена код Вука и у другим српским речницима и констатује да Вук и није сасвим био дорастао лексикографском позиву.

Многи студенти закључују да су уживали радећи домаћи задатак, да су доста научили и да су установили да *Рјечник* није само допринос српској лексикографији, већ и српској култури.

7. *Истраживање П. Ивића као инспирација за даљи рад са студентима.* Јасно је да је илузорно очекивати да ће се млади људи заинтересовати за Вукова дела ако им се о њима само говори. Она тако остају далека и неприступачна. Треба суочити ученике и студенте са Вуковим радовима, задавати им задатке, тражити их да мисле о прочитаном. Постоји још један задатак који планирам да задам својим студентима. Инспирацију сам добила захваљујући једном истраживању Павла Ивића. На стогодишњицу Вукове смрти, 1964. године, он је савњивао лексиком из једног дела *Политике* са лексиком обрађеном у Вуковом *Рјечнику*. Закључио је да је 4% речи присутно у Вуковом *Рјечнику* у истом или приближно истом значењу, 10,5% речи које се значењем удаљавају или чија форма није истоветна, 57, 1% речи непознатих Вуковом *Рјечнику*. Узимајући у обзир да Вук није забележио у *Рјечнику* баш све речи које је сам користио, П. Ивић закључује да „Вук не би био сасвим беспомоћан пред *Политиком* из 1964, али би тршићки сељак његовог времена разумео тек мали део текста (што, уосталом, у битној мери важи и данас за заосталији део сеоског становништва).” Из овог истраживања закључујемо да се Вукова лексика прилично разликовала од оне која се употребљавала пре 50 година, на основу чега прогнозирамо да се она још више разликује од данашње.

Од описаног истраживања Павла Ивића прошло је 50 година, а ове године навршило се и 150 година од Вукове смрти. Било би добро испитати

колико се променила статистика коју предочава Павле Ивић, односно шта је у лексичком смислу донело протеклих 50 година. Овај задатак добиће студенти, који ће, користећи методологију П. Ивића, испитати лексику у различитим рубрикама *Политике*, али и других новина. Подаци ће моћи да се пореде по различитим критеријумима, а имаће и шири значај јер ћемо сазнати како се мења лексика кроз време.

Мала студентска истраживања приказана у њиховим домаћим задацима, као и планови за нека нова испитивања показују колико је важно не третирати *Рјечник* само као резултат Вукових истраживања, већ и као неисцрпно извориште за нове анализе о српском народу, језику и култури у најширем смислу.

ЛИТЕРАТУРА

Вуксановић 2012: Миро Вуксановић, „Књига пред књигама”, *Српски рјечник или азбучни роман*, Предговор, Нови Сад: Матица српска, 7–37.

Ивић М. 2006: Милка Ивић, *Језик о нама*, Београд: XX век.

Ивић П. 1966: Павле Ивић: „О Вуковом Рјечнику из 1818. године”, *Српски рјечник*, Поговор, Београд: Просвета, 19–48.